

**DZIAŁALNOŚĆ DUSZPASTERSKO-WYCHOWAWCZA SALEZJANÓW
NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH
W LATACH 1945–2015. STAN BADAŃ**

Jarosław Wąsowicz¹

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej
Piła

Wstęp

W 2015 roku przypadła 70. rocznica utworzenia administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych, które po II wojnie światowej zostały przyznane Polsce. Staje się ona dobrą okazją do podsumowania dotychczasowego wkładu Kościoła w scalanie społeczeństwa tych ziem, które w minionych dziesięcioleciach dokonywało się poprzez wytrwałą pracę na niwie duszpasterskiej, wychowawczej i kulturowej. Rola w tym względzie kapłanów diecezjalnych i wspólnot zakonnych jest nie do przecenienia. Kościół od początku działał na rzecz integracji ludności przybyłej na Ziemię Odzyskane z różnych stron Polski, z utraconych Kresów II Rzeczypospolitej, z niemieckich oflagów i obozów zagłady, z polskich formacji wojskowych, walczących na froncie wschodnim i zachodnim. Byli to ludzie o różnej historii, wrażliwości religijnej i społecznej, z bagażem rozmaitych, często tragicznych doświadczeń okresu okupacji. Kościół stał się dla nich w nowej rzeczywistości wspólnotą, w której mogli się spotkać,

¹ Ks. Jarosław Wąsowicz SDB, salezjanin; dr historii, mgr teologii; dyr. Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej; wykładowca historii Kościoła w WSD Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie; zajmuje się badaniem dziejów młodzieżowej opozycji i NSZZ „Solidarność” w PRL, historią Kościoła w tym okresie, martyrologium duchowieństwa polskiego w czasie II wojny światowej, historią salezjanów w Polsce oraz naukami pomocniczymi historii; e-mail: wonsal_@poczta.onet.pl.

uczyć się siebie i budować razem od podstaw polską historię zachodnich stanic odradzającego się ze zgliszczy wojennych państwa².

Od początku polskiej administracji na Ziemiach Zachodnich i Północnych dużym wyzwaniem stała się dla naszego episkopatu, z prymasem kard. Augustem Hlondem na czele, równoległa budowa od podstaw administracji kościelnej. Prymas Hlond miał dla realizacji tej misji odpowiednie narzędzia, którymi były specjalne uprawnienia uzyskane od Stolicy Apostolskiej³. Brakowało natomiast duchownych, którzy mogliby sprostać społecznemu zapotrzebowaniu na ich kapłańską posługę. Kardynał Hlond odwołał się wówczas do wspólnot zakonnych, aby pospieszyły na pomoc kapłanom diecezjalnym. Zgromadzenie Salezjańskie znalazło się w gronie tych zakonów, które odpowiedziały pozytywnie na wezwanie prymasa. Począwszy od 1945 roku, sukcesywnie przejmowało w administrację parafie na Ziemiach Odzyskanych, próbując jednocześnie otwierać dzieła o charakterze wychowawczym. Wszystkie jednak starania w tym względzie ostatecznie skończyły się niepowodzeniem, głównie ze względu na politykę władz komunistycznych, które po 1947 roku sukcesywnie wypierały Kościół ze szkół, internatów, domów dziecka i innych placówek oświatowych⁴.

² Por. G. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2007; D. Śmierchalski-Wachocz, *Sytuacja Kościoła katolickiego na Ziemi Lubuskiej 1945–50*, „Studia Paradyskie” 12 (2003), s. 177–180; J. Majka, *Wpływ Kościoła na integrację kulturową na Ziemiach Zachodnich*, w: J. Krucina (red.), *Kościół na Ziemiach Zachodnich. Ćwierćwiecze polskiej organizacji kościelnej*, Wrocław 1971, s. 147.

³ Sprawa organizacji administracji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych przez kard. Augusta Hlonda doczekała się już sporej ilości naukowych analiz. Podaję więc w tym miejscu kilka najnowszych opracowań: S. Wilk, *Ustanowienie polskiej administracji kościelnej na ziemiach zachodnich i północnych jako konsekwencja postanowień jałtańskich*, w: M.M. Drozdowski (red.), *Jałta. Szkice i polemiki*, Warszawa 1996, s. 179–184; tenże, *Il cardinale August Hlond l'organizzatore di vita ecclesiale nella Polonia del dopoguerra. Le facoltà specialissime papali del Primate per la Polonia (8 VII 1945). Kard. August Hlond jako organizator życia kościelnego w Polsce po II wojnie światowej. Nadzwyczajne uprawnienia papieskie dla Prymasa Polski (8 VII 1945)*, w: L. Kuk, S. Zimniak (ed.), *Il Primate di Polonia card. August Hlond di fronte ai grandi conflitti dell'epoca: la Seconda guerra mondiale e la guerra fredda. Prymas Polski kard. August Hlond wobec wielkich konfliktów epoki: drugiej wojny światowej i zimnej wojny*, Roma 2012, s. 128–142 [tekst włoski], s. 143–157 [tekst polski]; S. Wilk, *Nadzwyczajne uprawnienia Prymasa Polski kard. Augusta Hlonda*, „Studia Prymasowskie” 5 (2011), s. 15–27; J. Pietrzak, *Pełnia Prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*, t. 1–2, Poznań 2009.

⁴ Na temat likwidacji salezjańskich placówek zob.: J. Wąsowicz, *La lotta per la conquista dei cuori della gioventù nella „Polonia Staliniana”: L'esempio di alcuni Istituti Salesiani*, w: G. Loparco, S. Zimniak (ed.), *L'educazione salesiana in Europa negli anni difficili del XX secolo. Atti del Seminario Europeo di Storia dell'Opera salesiana Cracovia, 31 ottobre – 4 novembre 2007*, Roma 2008, s. 457–468; tenże, *Likwidacja salezjańskich zakładów wychowawczych*, „Biuletyn IPN” 4 (2007), s. 49–56; J. Żurek, *Powtórna kasata placówek wychowawczych Kościoła katolickiego w Polsce (1958–1963)*, „Nasza Przeszłość” 102 (2004), s. 193–242.

Obecność salezjanów na nowych terenach aż do 1989 roku z konieczności więc koncentrowała się na duszpasterstwie parafialnym. Po przemianach ustrojowych w Polsce pojawiły się możliwości powrotu salezjanów do głównego charyzmatu, stąd bardzo szybko zorganizowano szkoły oraz inne placówki o charakterze wychowawczym w różnych miejscach kraju, w przypadku inspektorii pilskiej i wrocławskiej głównie przy placówkach, które funkcjonowały na Ziemiach Odzyskanych.

W minionym 70-leciu Zgromadzenie Salezjańskie starało się wiernie realizować swój charyzmat i może się na płaszczyźnie zaangażowania duszpastersko-wychowawczego poszczycić wieloma sukcesami. W niniejszym opracowaniu podjęta zostanie próba usystematyzowania dotychczasowego stanu badań nad historią salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W ostatnich latach podejmowano już ocenę historiografii dotyczącej dziejów Kościoła na tych terenach⁵, także historiografii salezjańskiej w skali całego kraju⁶, niemniej jednak wspomniane opracowania miały raczej charakter syntetyczny. Zadaniem, jakie stawiam niniejszym rozważaniom, jest w miarę szczegółowe i pełne odwołanie się do opracowań dokumentujących zaangażowanie Zgromadzenia Salezjańskiego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–2015.

1. Materiały archiwalne i źródłowe

Większość materiałów archiwalnych do dziejów salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych znajduje się w archiwach inspektorialnych we Wrocławiu i w Pile, a odnośnie do placówek z terenów Warmii i Mazur – w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Warszawskiej. Są to zasadniczo dokumenty dotyczące poszczególnych domów zakonnych, parafii animowanych przez salezjanów,

⁵ Por. G. Wejman, *Historiografia kościelna Pomorza Zachodniego – ogólny zarys*, w: T. Ceynowa (red.), *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1972–2012*, Koszalin 2012, s. 125–133; Z. Zieliński, „Continuum” czy nowypoczątek? *Problem historiografii kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, w: W. Gliński (red.), *Lux ex Silesia. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 2013, s. 805–814.

⁶ Por. J. Pierzykowski, *Storiografia salesiana polacca: cenni storici*, w: G. Loparco, S. Zimniak (red.), *La storiografia salesiana tra studi e documentazione nella stagione postconciliare*, Roma 2014, s. 349–378; W.W. Żurek, *Stato della ricerca storiografica sui salesiani dei territori ad est del confine Polacco*, tamże, s. 379–391; J. Pierzykowski, *Rozwój polskojęzycznej historiografii salezjańskiej*, „Seminare” 33 (2013), s. 299–318; tenże, *Źródła do początków dziejów salezjanów na ziemiach polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 76 (2001), s. 239–267; tenże, *Salezjańskie środowisko historyczne*, w: J. Walkusz (red.), *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 6, Lublin 2007, s. 131–139.

także tych oddanych z powrotem pod administrację diecezji, ponadto korespondencja przełożonych salezjańskich, teczki personalne współbraci i zachowane po nich spuścizny⁷. Podobne materiały, ale związane głównie z administrowaniem przez salezjanów parafii, znajdziemy w archiwach diecezjalnych, które po ostatnim podziale administracyjnym Kościoła w Polsce w przypadku placówek na Ziemiach Odzyskanych dotyczą: archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, diecezji świdnickiej, diecezji legnickiej, archidiecezji wrocławskiej, diecezji opolskiej, diecezji kaliskiej, archidiecezji gdańskiej, diecezji pelplińskiej, diecezji elbląskiej, archidiecezji warmińskiej⁸. Ponadto dokumentacja dotycząca placówek salezjańskich i salezjanów jest gromadzona w Centralnym Archiwum Salezjańskim w Rzymie⁹. Interesujące nas dokumenty znajdziemy również w archiwach państwowych, w tym Instytutu Pamięci Narodowej, gdzie przechowywane są archiwalia po aparacie represji PRL, który w latach 1945–1989 znaczną część swojego zaangażowania poświęcał inwigilacji i prześladowaniu Kościoła katolickiego¹⁰.

Wydawnictwa źródłowe dotyczące dziejów salezjanów na Ziemiach Odzyskanych stanowią głównie dokumenty salezjańskie publikowane w tzw. listach

⁷ Por. Sekretarz Generalny, *Historyczna dokumentacja i archiwa*, „Dokumenty Rady Generalnej” nr 351 (1995), s. 28–38; *Archiwum Salezjańskie Inspektorii Warszawskiej w Warszawie*, w: M. Dębowska (red.), *Archiwa Kościoła Katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2002, s. 175–176; J. Wąsowicz, *Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej*, „Archiva Ecclesiastica” 4 (2007), 4, s. 133–136; tenże, *Materiały do dziejów diecezji gorzowskiej w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Piłskiej*, w: R.R. Kufel (red.), *Documenta omnia custodiri debent. Konferencja naukowa z okazji 10-lecia zielonogórskiego Archiwum Diecezjalnego. Zielona Góra, 23 października 2013 r.*, Zielona Góra 2014, s. 65–75; tenże, *Materiały do dziejów Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Piłskiej*, w: T. Ceynowa (red.), *Przeszość Kościoła w archiwach Pomorza Zachodniego*, Koszalin 2014, s. 111–120; K. Kolasa, J. Wąsowicz, *Dokumentacja audiowizualna (fotografie, filmy, nagrania) w obrębie spuścizny ks. Witolda Koniecznego SDB przechowywanej w zasobie Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej – problemy opracowania*, „Archiwista Polski” 3 (2011), s. 29–43.

⁸ Por. R.R. Kufel, *Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze 2003–2013*, Zielona Góra 2013; T. Ceynowa, *Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*, w: T. Ceynowa (red.), *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej...*, s. 135–147. Warto zapoznać się także z opublikowanymi inwentarzami: R. Kufel, T. Dzwonkowski, *Inwentarz archiwalny Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1945–1972*, Zielona Góra 2008; T. Ceynowa, *Inwentarz archiwalny. Materiały archiwalne przekazane przez Diecezję Gorzowską nowo erygowanej Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej z lat 1945–1972*, Koszalin 2012.

⁹ Por. V. Fenyö, *L'Archivio Salesiano Centrale*, „Ricerche Storiche Salesiane” 6 (1985), s. 149–159; *Archivio salesiano centrale. Nota informativa*, „Ricerche Storiche Salesiane” 36 (2000), s. 147–159.

¹⁰ Por. K. Kozłowski (red.), *Archiwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski (1945–2005). Tradycja i współczesne wyzwania*, Warszawa–Szczecin 2007; A. Biernat, A. Laszuk (red.), *Archiwa państwowe w Polsce. Przewodnik po zasobach*, Warszawa 1998.

okólnych poszczególnych inspektorów¹¹, w dyrektoriami inspektorialnych¹² lub w diecezjalnych pismach urzędowych¹³. Materiału empirycznego do badań nad dziejami salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych dostarczają także wydawnictwa ciągłe, które w czasie omawianego okresu ukazywały się staraniem Zgromadzenia Salezjańskiego zarówno w skali ogólnopolskiej, jak i w poszczególnych inspektoriami. Wśród najważniejszych należy wymienić: „Pokłosie Salezjańskie”, „Nostra – Biuletyn Salezjański”, „Magazyn Don Bosco”, „Don Bosco”, „Kronikę Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile”, „Wiadomości Inspektorialne” (Wrocław), „Pro Memoria” (Warszawa), „Biuletyn Rodzina Salezjańska” (Piła)¹⁴.

Znaczną pomocą dla badaczy zajmujących się dziejami Kościoła na Ziemiach Odzyskanych, zwłaszcza zaangażowaniem duszpastersko-wychowawczym salezjanów na tych terenach, są bibliografie. Pierwszego zestawienia bibliograficznego publikacji ogłoszonych drukiem przez salezjanów dokonał Stanisław Wilk SDB przy okazji jubileuszu 75-lecia pracy salezjanów na ziemiach polskich¹⁵. Na kolejne salezjańskie bibliografie czekaliśmy dość długo, bo ukazały się one dopiero w ostatnich latach. W tej grupie wyróżnić należy zwłaszcza opracowanie przygotowane przez ks. Józefa Marszałka¹⁶, ale także pomniejsze zestawienia,

¹¹ Zwyczaj pisania „List okólnych” jest w Zgromadzeniu Salezjańskim pielęgnowany od czasów ks. Bosko. Stanowi on konkretny wyraz budowania wspólnoty na poziomie inspektorii. Zazwyczaj zawiera refleksję teologiczno-pastoralną, informacje z życia inspektorii, informacje o zmianach personalnych. Listy okólne są zazwyczaj wydawane co dwa miesiące lub raz na kwartał.

¹² Dyrektorium inspektorialne jest formą prawa własnego, które jest weryfikowane i opracowywane w ramach prac każdej kapituły inspektorialnej. W dokumencie tym odnajdziemy m.in. główne linie działania inspektorii w ramach prowadzonych przez nią dzieł. Dyrektorium jest każdorazowo zatwierdzane przez przełożonego generalnego.

¹³ Każda z wymienionych powyżej diecezji wydaje swoje urzędowe wiadomości.

¹⁴ Na temat czasopiśmiennictwa salezjańskiego zob. m.in.: J. Brakowski, „Wiadomości Salezjańskie”, polska wersja „Bolettino Salesiano” w l. 1897–1910, w: J. Wąsowicz (red.), *Dynamiczna wierność. Błogosławiony ks. Michał Rua, pierwszy następca ks. Bosko, Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego (1888–1910), inicjator dzieła salezjańskiego na Ziemiach Polskich*, Piła 2010, s. 143–165; S. Chrobak, „Bazylika” (1926–1939). *Monografia czasopisma*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 173–183; M. Dukiewicz, „Młodzież Misyjna” 1925–1939. *Ogólna charakterystyka czasopisma*, tamże, s. 184–204; M. Wziętek, *Powstanie i ogólna charakterystyka czasopisma „Pokłosie Salezjańskie” w latach 1916–1949*, tamże, s. 205–222.

¹⁵ S. Wilk, *Materiały do bibliografii publikacji salezjanów polskich za lata 1887–1974*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 348–353.

¹⁶ J. Marszałek, *Bibliografia salezjańskiego systemu wychowania młodzieży (w języku polskim 1886–2010)*, Kraków 2012.

niekiedy odnoszące się do konkretnych dziedzin salezjańskiego zaangażowania¹⁷. Cenne są w tym względzie bibliografie historyków salezjańskich publikowane systematycznie na łamach rocznika „Kościół i Kultura”, ukazującego się pod redakcją ks. Jana Walkusza i będącego pokłosiem corocznych spotkań wykładowców historii Kościoła¹⁸. Pozwalają one zorientować się w wykonanej już przez salezjanów pracy badawczej dotyczącej dziejów własnego zgromadzenia oraz w dominujących w ich poszukiwaniach naukowych tendencjach¹⁹.

2. Działalność duszpasterska

W latach 1945–2015 salezjańską posługę na Ziemiach Zachodnich i Północnych zdominowała działalność parafialna. W okresie PRL, po likwidacji salezjańskich zakładów wychowawczych, szkół, domów dziecka i internatów, stały się one jedyną możliwą przestrzenią, w której duchowi synowie św. Jana Bosko mogli realizować swoje powołanie w Kościele. Nie była to sprawa łatwa, zwłaszcza w pierwszych powojennych latach, ponieważ wcześniej większość salezjanów była zaangażowana w dzieła oświatowo-wychowawcze i posługę w parafiach przyjmowano zasadniczo tylko w wyjątkowych sytuacjach²⁰. Z czasem jednak udało się salezjanom wypracować model posługiwania w placówkach duszpasterskich. Starano się przede wszystkim w miarę możliwości kłaść nacisk na pracę formacyjną z młodzieżą (katecheza parafialna, grupy i stowarzyszenia młodzie-

¹⁷ M. Babicz, *Bibliografia prac naukowych absolwentów Wyższego Seminarium Duchownego w Łądzie nad Wartą w latach 1957–1997*, „Seminare” 14 (1998), s. 223–296; cz. II, „Seminare” 16 (2000), s. 601–610; A. Popławski, *Bibliografia Biuletynu Inspektorii św. Wojciecha „Rodzina Salezjańska” (numery 1–50)*, Piła 2015; J. Wąsowicz, *Dziesięć lat w służbie Nowej Ewangelizacji. Bibliografia Salezjańskich Wspólnot Ewangelizacyjnych 1991–2001*, Łąd 2001; tenże, *Zapiski do bibliografii Inspektorii św. Wojciecha w Pile za rok 2012*, „Kronika Inspektorialna” 21 (2013), s. 114–118.

¹⁸ Dotychczas ukazało się czternaście tomów tego wydawnictwa. W ostatnim tomie znajduje się następujące zestawienie bibliografii historyków Kościoła: J. Walkusz, M.R. Górniak, *Bibliografia podmiotowa polskich historyków Kościoła za rok 2013 z uzupełnieniem za lata 2000–2013 z uzupełnieniem za lata 2000–2012*, w: J. Walkusz, *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 14, Lublin 2015.

¹⁹ Zob. także: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz, *Bibliografia publikacji ks. prof. dr. hab. Stanisława Wilka SDB*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle...*, s. 18–41; J. Wąsowicz, *Wykaz publikacji i prelekcji salezjanów Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile związanych z tematyką hlondowską*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu*, Dębno 2015, s. 251–269; J. Pietrzykowski, *Salezjańskie środowisko historyczne...*, s. 131–139; tenże, *Rozwój polskojęzycznej historiografii salezjańskiej...*, s. 299–318.

²⁰ Por. J. Pietrzykowski, *Dlaczego salezjanie polscy prowadzą duszpasterstwo parafialne?*, „Seminare” 18 (2002), s. 605–625.

zowe – dowartościowanie zwłaszcza Liturgicznej Służby Ołtarza, Ruchu Światło-Życie, scholi i zespołów muzycznych dziecięcych oraz młodzieżowych, po 1989 roku także harcerstwo, ruchy powstałe w nurcie Nowej Ewangelizacji – „Pustynia Miast”, Salezjańska Pielgrzymka Ewangelizacyjna, „Saruel”), organizowanie oratoriów i różnych form letniego wypoczynku, połączonych z rekolekcjami²¹.

Odnosnie do duszpasterskiego zaangażowania salezjanów na Ziemiach Odzyskanych wciąż dysponujemy stosunkowo skromną literaturą przedmiotu. Jako pierwszy to zagadnienie podjął Andrzej Świda SDB, który przygotował dwa opracowania, jedno w maszynopisie²², drugie opublikowane²³. Najpełniej w sposób syntetyczny jak dotąd wypowiedział się w tej materii Jan Pietrzykowski SDB. Najpierw w ramach swojej dysertacji doktorskiej zajął się posługą duszpasterską na Ziemiach Zachodnich i Północnych salezjanów z inspektorii pw. św. Stanisława Kostki, obejmując swoimi badaniami pierwszy pionierski okres ich posługiwania, tzn. lata 1945–1952. Rozprawa doktorska ks. J. Pietrzykowskiego ukazała się drukiem i stanowi do dzisiaj punkt wyjścia do badań nad obecnością salezjanów na Ziemiach Odzyskanych²⁴. W kolejnych latach ten sam autor opublikował kilka znaczących artykułów dotyczących tej tematyki albo o charak-

²¹ Na temat różnych form duszpasterstwa młodzieży stosowanych przez salezjanów po 1945 r. aż do chwili obecnej zob. m.in.: S. Styrna, *Zgromadzenie Salezjańskie w Polsce w poszukiwaniu form odpowiedzi na potrzeby wychowawcze i duszpasterskie w latach 1898–1974*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce...*, s. 11–34; A. Gabrel, M. Lewko, *Czas wolny w domach salezjańskich*, tamże, s. 140–155; J. Rydzewski, *Praca z młodzieżą w polskich parafiach salezjańskich. Z badań nad systemem prewencyjnym w duszpasterstwie parafialnym*, Białystok–Rottenbuch 2009; K. Kmiecik-Jusięga, *Szpaku. Metody pracy księdza Andrzeja Szpaka z młodzieżą Różnych Dróg*, Kraków 2013; A. Szpak, *Pracuję z narkomanami*, „Znaki Czasu” 18 (1990), s. 252–282; tenże, *Z doświadczeń katechetów w pracy duszpasterskiej wśród narkomanów*, w: M. Majewski (red.), *Patologia społeczna wśród młodzieży. Materiały katechetyczne*, Kraków 1985, s. 62–72; H. Łuczak, *Posługa duszpasterska wśród młodzieży polskiej*, Wrocław 1994; W. Michalewski, *Mistycy i narkomani*, Warszawa 1992; K. Lesiakowski, R. Jaroszewicz, *Miłość chodzi po Woodstocku*, Kraków 2007; Z. Formella, *Salezjańskie „Dęby”*, Piła 2005; D. Presnal, J. Wąsowicz, J. Gliściński, *Pustynia Miast. Salezjański Ruch Ewangelizacyjny*, Piła–Aleksandrów Kujawski–Łąd 2000; J. Wąsowicz, *Odstona pierwsza*, w: A. Drakuła (red.), *Kiedy Jezus przychodzi w głanach*, Gorzów 2003, s. 15–18; Z. Dziubiński, E. Pleń, „Wy jesteście moją nadzieją”. *Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2005.

²² Biblioteka WSD TS, sygn. C-34.010, A. Świda, *Problem parafii salezjańskich na Ziemiach Odzyskanych*, Łąd 1972 [mps].

²³ Por. A. Świda, *Salezjańskie duszpasterstwo na ziemiach zachodnich i północnych 1945–1970*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce...*, s. 59–74.

²⁴ Por. J. Pietrzykowski, *Obecność salezjanów Inspektorii św. Stanisława Kostki na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1952*, Kutno 1990.

terze syntetycznym²⁵, albo wprost odnoszących się do konkretnych dzieł²⁶. W 2007 roku wydał monografię *Salezianie w Polsce w latach 1945–1989*²⁷, która stanowiła podstawę jego przewodu habilitacyjnego. W znacznej mierze materiał zaprezentowany w niej przez ks. prof. J. Pietrzykowskiego dotyczy obecności i wielowątkowej posługi Zgromadzenia Salezjańskiego na terenach przyznanych Polsce po II wojnie światowej. Podobny syntetyczny charakter dziejów salezjańskich mają opracowania Jana Krawca SDB²⁸ i wspomnianego już Andrzeja Świdy SDB²⁹, lecz w obu przypadkach pozostawiają one sporo do życzenia, zwłaszcza jeśli chodzi o warsztat metodologiczny, gdyż autorzy nie sięgają do innych dokumentów archiwalnych niż te o proveniencji salezjańskiej. Z racji 25. rocznicy ostatniego podziału administracyjnego Zgromadzenia Salezjańskiego w Polsce, które odbyło się w 1979 roku, na łamach czasopisma naukowego „Seminare” ukazały się syntetyczne artykuły prezentujące dzieje poszczególnych czterech polskich inspektorii salezjańskich³⁰. Na temat działalności salezjanów na terenie archidiecezji wrocławskiej pisał Józef Cofałka³¹, natomiast o działalności na Pomorzu Środkowym

²⁵ Por. tenże, *Salezianie na Ziemiach Zachodnich i Północnych (1945–2000). Służba Kościołom lokalnym a realizacja własnego posłannictwa*, „Roczniki Teologiczne” 48 (2001), 4, s. 211–236; tenże, *Początki pracy Salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1951*, w: J. Brakowski (red.), *Salezianie w Szczecinie. 60 lat pracy duchowych synów Świętego Jana Bosko w Grodzie Gryfa. Materiały z sesji historycznej przeprowadzonej w Szkołach Salezjańskich przy ul. Ku Słońcu 124 w Szczecinie z okazji 88. rocznicy odzyskania niepodległości w dniu 13.11.2006 r.*, Szczecin 2006, s. 15–23; tenże, *Sytuacja salezjanów w Polsce po II wojnie światowej*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu...*, s. 71–86; tenże, *Działalność salezjanów w diecezji warmińskiej w latach 1946–1992*, w: J. Swastek, M. Piela (red.), *Serwus Sanctae Hedvigis Fidelis. Księga dedykowana księdzu Antoniemu Kielbasie SDS*, Wrocław 2011, s. 263–276.

²⁶ Por. J. Pietrzykowski, *Początki pracy salezjanów na Pomorzu Zachodnim na przykładzie Debrzna*, „Seminare” 19 (2003), s. 411–420.

²⁷ Por. tenże, *Salezianie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007.

²⁸ Por. J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.

²⁹ Por. A. Świda, *Towarzystwo Salezjańskie. Rys historyczny*, Kraków 1984.

³⁰ Por. S. Zimniak, *Powstanie i rozwój struktur Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, „Seminare” 22 (2005), s. 31–32; J. Krawiec, *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Jacka z siedzibą w Krakowie (1979–2004)*, tamże, s. 35–74; D. Kempa, *Historia inspektorii salezjańskiej pw. św. Jana Bosko z siedzibą we Wrocławiu (1979–2004)*, tamże, s. 75–95; J. Wąsowicz, *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha z siedzibą w Pile (1979–2004)*, tamże, s. 97–133; J. Pietrzykowski, S. Piotrowski, P. Przesmycki, S. Chrobak, J. Dzierżak, T. Niewęglowski, *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Stanisława Kostki z siedzibą w Warszawie (1979–2004)*, tamże, s. 135–173; zob. także: H. Łącki, *Powstanie i organizacja salezjańskiej Inspektorii św. Wojciecha 1980–1986*, Lublin 2000 (mgr) [Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej, akta, bez sygn.].

³¹ J. Cofałka, *Pięćdziesięciolecie pracy Salezjanów w archidiecezji wrocławskiej*, „Dolny Śląsk” 4 (1997), s. 35–57.

– Eugeniusz Wiązowski³². Z racji różnych salezjańskich jubileuszy pojawiły się też inne niewielkie opracowania syntetyczne, okolicznościowe albumy, broszury czy foldery, w których znajdziemy ślady dokumentacji salezjańskiej obecności na ziemiach przyznanych Polsce po II wojnie światowej³³.

Ponadto dane na temat zaangażowania salezjanów na Ziemiach Odzyskanych odnajdziemy wśród prac innych badaczy zajmujących się dziejami Kościoła na tym obszarze. W tym gronie trzeba wymienić zwłaszcza opracowania przygotowane przez Wincentego Urbana³⁴, Dominika Zamiatała³⁵, Grzegorza Wejmana³⁶,

³² Por. E.G. Wiązowski, *Salezianie na Pomorzu Środkowym w latach 1945–2000*, praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. J. Mandziuka na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW, Warszawa 2009.

³³ Por. S. Wilk, *Sto lat apostołstwa salezjańskiego w Polsce (1898–1998)*, Lublin–Warszawa 1998; M. Dziubiński (red.), *Z księdzem Bosko Ojcem i Nauczycielem Młodzieży – po stu latach*, Kraków 1998; M.T. Chmielewski (red.), *Salezianie. Album z okazji jubileuszu 25-lecia Inspektorii św. Wojciecha w Pile*, Piła 2005; *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamińskiej. Nasze Dziedzictwo*, t. 1, teksty: A. Lubowicka, G. Wejman, A. Rasmus, J. Staszewski, Pelplin 2014 [kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła, Szczecin-Wielgowo, s. 40–43; kościół parafialny pw. św. Jana Bosko Szczecin, s. 84–87; kościół parafialny pw. Matki Bożej Różańcowej Szczecin, s. 114–115]; *Kościół Diecezji Pelplińskiej. Nasze Dziedzictwo*, t. 5, teksty: A. Lubowicka, Z. Wyrwicki, Pelplin 2013 [kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Debrzno, s. 138–139; kościół filialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, Debrzno Wieś, s. 140; kościół filialny pw. św. Michała Archanioła, Słupia, s. 141; kościół filialny pw. św. Wawrzyńca, Strzeczona, s. 142; kościół filialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła, Stare Gronowo, s. 143; kościół parafialny pw. Matki Bożej Szkaplerznej, Wierchow Człuchowskie, s. 153; kościół filialny pw. Najświętszej Maryi Panny Wspomnienia Wiernych, Wierchow Dworzec, s. 156; kościół filialny pw. św. Jana Chrzciciela, Bukowo, s. 157]; M. Łuczak, *Szczecin Wielgowo, Zalom, Zdurowo (Arnimswalde Augustwalde Hohenkrug bei Augustwalde)*, Szczecin 2012 [o parafii salezjańskiej w Wielgowie, s. 20, 28–60. Kopie dokumentów parafialnych: pierwsza strona kroniki parafialnej; protokół z włamania do kościoła w Wielgowie, 1956; pismo bpa Kazimierza Majdańskiego w sprawie poświęcenia kościoła; pismo w sprawie remontu kościoła, 1975. Pozycja jest opracowana w dwóch językach – polskim i niemieckim]; B. Chorostian, E. Jurkiewicz-Pilska, *Kościół św. Jakuba Apostoła w Tolkmicku. Przewodnik*, Tolkmicko [b.r.w.]; M. Nowacki, *770 lat Szczańca, Szczaniec 2006; Przewodnik po gminie Szczaniec, Szczaniec 2006*.

³⁴ W. Urban, *Archidiecezja wrocławska w latach 1945–1965*, „Nasza Przeszłość” 22 (1965), s. 10–68.

³⁵ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno personalna*, Łomianki 2011; t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945–1989*, Warszawa 2012; tenże, *Polityka władz komunistycznych wobec zakonów męskich w województwie zielonogórskim w latach 1956–1970*, w: E. Wojcieszek (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrze w latach 1956–1970*, Poznań 2013, s. 181–204; tenże, *Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich na Pomorzu Zachodnim*, w: T. Ceynowa, P. Knap (red.), *Polityka władz państwowych wobec Kościoła Katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, Szczecin 2010, s. 117–135.

³⁶ G. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2007.

Krzysztofa Kowalczyka³⁷, Lecha Bończa-Bystrzyckiego³⁸, Zbigniewa Stanucha³⁹. Podobnych danych dostarczają również jubileuszowe schematyzmy⁴⁰, zarówno diecezjalne, jak i opublikowane staraniem Zgromadzenia Salezjańskiego⁴¹. O zaangażowaniu duszpasterskim salezjanów na Ziemiach Odzyskanych możemy dowiedzieć się również z kart monografii poszczególnych miejscowości, które w swojej historycznej narracji dotyczącej konkretnej społeczności poświęcają miejsce także na charakterystykę jej życia religijnego⁴².

Dysponujemy stosunkowo bogatą literaturą prezentującą uszczegółowione dane na temat posługi duszpasterskiej salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Wśród najważniejszych pozycji należy wymienić publikację jubileuszową przygotowaną pod redakcją Jacka Brakowskiego SDB, a dotyczącą dziejów salezjanów w Szczecinie⁴³ oraz podobne wydawnictwo o parafii św. Jana Bosko w Lubinie, które ukazało się pod red. Marka Fąfary SDB⁴⁴. Publikacji zwartych doczekała się salezjańska parafia w Szcząncu w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej⁴⁵. Natomiast Adam Wiśniewski SDB opracował dwie monografie na temat pracy duszpasterskiej salezjanów w Środzie Śląskiej oraz w dekanacie lubińskim,

³⁷ K. Kowalczyk, *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003.

³⁸ L. Bończa-Bystrzycki, *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X–XX/XXI wiek)*, Koszalin 2012.

³⁹ Por. Z. Stanuch, *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014.

⁴⁰ O przydatności tego typu publikacji dla badań historycznych zob. m.in.: T. Długosz, *Schematyzmy diecezjalne jako źródło historyczne*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 12 (1964), s. 86–89.

⁴¹ Por. L. Kaliński (red.), *Towarzystwo św. Franciszka Salezego w Polsce. Wykaz osób i domów*, Kraków–Łódź 1975; L. Kaliński (red.), *Rodzina Salezjańska w Polsce. Wykaz domów i osób*, Warszawa 1988; A. Popławski, J. Wąsowicz (red.), *35 lat salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile. Elenko jubileuszowe 2014–2014*, Piła 2015.

⁴² Zob. m.in. K. Kosik, *Oruński antykwariat*, Pelplin 2014, s. 81, 83–89, 91–95, 143; J. Wąsowicz, *Życie religijne w Pile w okresie powojennym*, w: M. Fijałkowski (red.), *Zarys dziejów Pily w latach 1945–2000*, Piła 2013, s. 172–193; E. Rymar, *Pionierski czyn księży salezjanów*, w: E. Rymar (red.), *Banie nad Tywą. Z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, Pyrzyce 1999, s. 206–217; K. Chudzicki, *Duszpasterstwo gminy Czaplinek*, w: B. Bronka i in. (red.), *Czaplinek 1945–2009*, cz. II: *Trud wzrastania*, Czaplinek 2009, s. 236–291; R. Jachimowicz, *Neudamm – Dębno przeszłość i teraźniejszość*, Dębno 1999; B. Adler, *Życie religijne mieszkańców miasta i gminy Debrzno*, w: A. Fryda (red.), *Dzieje miasta i gminy Debrzno*, Pruszcz Gdański 2014, s. 495–504; S. Michno, *SL „Salos” Debrzno*, tamże, s. 522–523.

⁴³ Por. J. Brakowski (red.), *Salezjanie w Szczecinie...*, Szczecin 2006.

⁴⁴ M. Fąfara (red.), *Zbudowano Kościół Żywy. Parafia św. Jana Bosko w Lubinie*, Lubin 2000.

⁴⁵ Por. M. Nowacki (red.), *Jubileusz 50-lecia parafii pw. św. Anny w Szcząncu (historia – tradycje – zabytki)*, Szczaniec–Świebodzin 2001; S. Pikor (red.), *Jubileusz 60-lecia parafii pw. św. Anny w Szcząncu 1951–2011*, Szczaniec 2011.

w dzisiejszej diecezji legnickiej, a także artykuły traktujące o posłudze salezjanów na terenie diecezji wrocławskiej⁴⁶. Wśród prac dotyczących konkretnych salezjańskich parafii wymienić należy także opracowania Kamila Pozorskiego SDB⁴⁷, Jarosława Wąsowicza SDB⁴⁸, Krzysztofa Nestoruka SDB⁴⁹, Zenona Kapłona SDB⁵⁰, Eugeniusza Wiązowskiego⁵¹, Doroty Fehner⁵². W tym gronie

⁴⁶ A. Wiśniewski, *Salezianie w Środzie Śląskiej w latach 1950–2007*, Środa Śląska 2007; tenże, *Salezjańskie duszpasterstwo parafialne w dekanacie lubińskim w latach 1945–1974 za trzech pierwszych rządców Kościoła wrocławskiego ks. infulata dra Karola Milika, ks. infulata Kazimierza Lagosza, ks. kardynała dra Bolesława Kominka w oparciu o akta IPN we Wrocławiu oraz archiwa akt parafialnych*, Środa Śląska 2011; tenże, *Aktywność duszpasterska i inwestycyjna księży salezjanów w parafii Kryniczno w latach 1951–1993*, „Seminare” 34 (2013), s. 333–339.

⁴⁷ K. Pozorski, *Salezianie w parafii pw. św. Michała Archanioła w Szczecinie Wielgowie 1947–2007*, Bydgoszcz–Szczecin 2007.

⁴⁸ J. Wąsowicz, *Salezianie na Gumieńcach* (folder), Szczecin 2003; tenże, *Przestrzeń wolnej myśli. Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej i Dni Społeczne w parafii św. Rodziny w Pile w l. 1984–1989*, w: J. Wąsowicz (red.), *Solidarność Pilska w Podziemiu*, Piła 2006, s. 45–55; tenże, *Działania organów bezpieczeństwa i partii wobec parafii pw. św. Rodziny w Pile w latach 1945–56*, w: K. Białecki (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, Poznań 2008, s. 45–60; tenże, *Partia, Kościół i opozycja w regionie pilskim wobec wprowadzenia i morderstwa księdza Jerzego Popiełuszki*, w: W. Handke, J. Wąsowicz (red.), *Nie można uśmiercić nadziei. Reminiscencje śmierci księdza Jerzego Popiełuszki w Wielkopolsce 1984–1989*, Poznań 2009, s. 51–65; tenże, *Okoliczności zburzenia kościoła św. Jana w Pile*, w: K. Białecki (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1970–1980*, Poznań 2010, s. 189–203; tenże, *Lokalne konflikty między Kościołem a władzami w latach osiemdziesiątych na przykładzie Pily*, w: K. Białecki (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, Poznań 2011, s. 169–192; tenże [wspólnie z I. Hałagidą], *Ukraiński zakonnik greckokatolicki o. Arseniusz (Antoni) Kulibaba OSBM i jego posługa w parafiach rzymskokatolickich w Pile oraz Walczu*, „Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Wałeckiej” 2013, nr 4, s. 109–119; tenże, *Klub Inteligencji Katolickiej w Pile w l. 1981–1990*, w: K. Białecki (red.), *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa–Poznań 2014, s. 363–385; tenże, *Ruch pielgrzymkowy z pilskich parafii do sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej w Skrzatuszu w l. 80-tych XX w.*, „Rocznik Skrzatuski” 2 (2014), s. 53–64.

⁴⁹ Por. K. Nestoruk, *Salezjańska Parafia św. Rodziny i św. Judy Tadeusza w Słupsku w latach 1949–1977*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle...*, s. 330–359.

⁵⁰ Z. Kapłon, *Okoliczności przybycia i początki posługi duszpasterskiej salezjanów w Dębnie*, tamże, s. 305–313.

⁵¹ Por. E. Wiązowski, *Salezianie w Kobylnicy w latach 1950–2009 i w Kwakowie w latach 1950–1989*, „Seminare” 27 (2010), s. 249–259; tenże, *Salezianie w Główczycach (1950–2010), w Stowięcinie (1950–1998) oraz Cecenowie (1950–1998)*, „Seminare” 29 (2011), s. 301–315; tenże, *Salezianie w Pałowie, w Słonowicach, w Sycewicach oraz w Sławsku*, „Seminare” 31 (2012), s. 279–291; tenże, *Salezianie jako duszpasterze wspólnoty parafialnej pod wezwaniem Św. Rodziny i Św. Judy Tadeusza w Słupsku w latach 1949–2012*, „Seminare” 33 (2013), s. 353–367; tenże, *Główczyce – centrum środkowopomorskiej Cassubii a działalność księży salezjanów po 1945*, w: J. Borszyskowski (red.), *Kaszubskie Jeruzalem. O dziejach i współczesności gminy Główczyce oraz tożsamości jej mieszkańców*, Gdańsk 2014, s. 69–118; tenże, *Posługa duszpasterska salezjanów w parafii pod wezwaniem Trójcy Świętej w Czaplunku w latach 1945–2013*, „Seminare” 36 (2015), 3, s. 199–212.

⁵² D. Fehner, *Pół wieku pracy salezjanów w parafii św. Rodziny w Pile 1946–1996*, Piła 1996.

warto również wspomnieć o niepublikowanych w całości pracach dyplomowych, przeważnie magisterskich, których część znajduje się w zbiorach salezjańskich bibliotek seminaryjnych w Krakowie i Łądzie, Archiwum Salezjańskiego Inspektora Pilskiej i Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Wrocławskiej⁵³.

Na interesujących nas terenach po 1945 roku salezianie opiekowali się dwoma sanktuariami maryjnymi. W Twardogórze utworzyli od podstaw sanktuarium NMP Wspomożycielki Wiernych, natomiast w Skrzatuszu w latach 1952–2001 animowali sanktuarium Matki Bożej Bolesnej, które było znanym miejscem pielgrzymkowym jeszcze w czasach przedrozbiorowych⁵⁴. Zaangażowanie salezjanów w pracę na rzecz promocji kultu maryjnego w tych miejscach dokumentuje zaledwie kilka opracowań⁵⁵.

⁵³ Wszystkie wymienione opracowania są w maszynpisie i zestawione w układzie chronologicznym, w nawiasie podają rodzaj pracy dyplomowej: W. Dąbrowski, *Spoleczna a religijna struktura parafii Lipki Wielkie*, Lublin 1973 (mgr); A. Staszewski, *Parafia rzymsko-katolicka w latach 1945–1970 w Twardogórze*, Wrocław 1976 (mgr); W. Dylewski, *Parafia pod wezwaniem Matki Bożej Różańcowej w Szczecinie-Gumieńcach w latach 1946–1972*, Lublin 1996; J. Dzierzak, *Działalność salezjanów w Ośrodku Fromborskim w latach 1946–1981*, Lublin 1996; K. Nestoruk, *Salezjańska parafia św. Rodziny w św. Judy Tadeusza w Słupsku w latach 1949–1977*, Lublin 1999; E. Wiązowski, *Parafia Najświętszego Serca Pana Jezusa w Kobylnicy do 2000 roku*, Poznań 2002 (mgr); J. Brakowski, *Dziela Zgromadzenia Salezjańskiego w Szczecinie w latach 1946–1996*, Szczecin 2005 (mgr); K. Kwiatkowski, *Działalność edukacyjno-katechetyczna Księży Salezjanów w Pile w latach 1980–1989*, Piła 2005 (pr. dyplomowa). Prace z socjologii i pedagogiki: J. Michurski, *Religijność ministrantów w środowisku miejskim (na przykładzie parafii Św. Rodziny w Pile)*, Lublin 1976 (mgr); A. Murziński, *Wpływ rodziny na kształtowanie się religijności młodzieży. (Opinie młodzieży uczęszczającej na katechizację w Parafii św. Rodziny w Pile)*, Warszawa 1978 (mgr, lic. teolog.); M. Słomiński, *Profilaktyka przeciwp przestępcza i resocjalizacyjna młodzieży w działalności Zgromadzenia Salezjańskiego na przykładzie parafii Gdańsk-Orunia*, Gdańsk 1994 (mgr).

⁵⁴ Por. K. Hagedorn, *Miejsca kultu w parafii Skrzatusz w okresie przedrozbiorowym (do roku 1772)*, „Saeculum Christianum” 4 (1997), 2, s. 85–104.

⁵⁵ Por. Z. Lato, *Troska salezjanów o ośrodki kultu maryjnego w Polsce w latach 1898–1988*, „Seminare” 14 (1998), s. 147–170; F. Socha, *Rodzina salezjańska apostołem i ośrodkiem kultu Maryi Wspomożycielki Wiernych na terenie Polski*, w: S. Kuciński (red.), *Kult Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych (sympozjum – Wrocław 19–20 maja 1995)*, Kraków 1997, s. 63–88; J. Kawalec, *Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Twardogórze*, Twardogóra 1995; [b.a.], *Sanktuarium Matki Bożej w Twardogórze*, Wrocław 2004; S. Kiełsiński (red.), *Sanktuarium Maryjne w Skrzatuszu*, Piła 1982; S. Jankowski, *Sanktuarium maryjne w Skrzatuszu. Przewodnik*, Roma 1985; J. Nowiński, *Dzieje i kult cudownej figury Najświętszej Maryi Panny Bolesnej w Skrzatuszu w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (w 10. rocznicę koronacji)*, „Seminare” 15 (1999), s. 389–397; T. Ceynowa, *Koronacja figury Matki Boskiej Skrzatuskiej*, „Rocznik Skrzatuski” 1 (2013), s. 91–106; J. Wąsowicz, *Posługa duszpasterska salezjanów w Skrzatuszu w latach 1952–1972*, „Rocznik Skrzatuski” 1 (2013), s. 75–89; tenże, *Ruch pielgrzymkowy z pilskich parafii do sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej w Skrzatuszu w l. 80-tych XX w.*, „Rocznik Skrzatuski” 2 (2014), s. 53–64; tenże, *Salezjańskie wydawnictwa promujące sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu*, „Rocznik Skrzatuski” 3 (2015) [w druku].

3. Szkolnictwo salezjańskie

Działalność wychowawcza salezjanów wśród młodzieży dokonywała się w okresie powojennym głównie w szkołach różnego profilu, internatach, domach dziecka, niższych seminariach duchownych, po 1989 roku także w ośrodkach wychowawczych. Po zakończeniu wojny na terenach Ziem Zachodnich i Północnych udało się salezjanom uruchomić zaledwie kilka placówek szkolno-wychowawczych. Wszystkie z różnych względów zakończyły działalność w latach pięćdziesiątych XX wieku.

Wśród prac o charakterze syntetycznym ukazujących historię salezjańskich szkół i placówek wychowawczych do 1989 roku wymienić należy monografie Jana Niewęglowskiego SDB⁵⁶ i Waldemara Żurka SDB⁵⁷. Jeśli chodzi o opracowania omawiające szczegółowo działalność tego typu placówek salezjańskich na Ziemiach Odzyskanych, to ukazało się zaledwie kilka artykułów, a niektóre z nich stały się tematem prac dyplomowych. Najwięcej prac dotyczy niższego seminarium duchownego we Fromborku, które salezjanie prowadzili w latach 1946–1952⁵⁸. Ukazały się także publikacje dotyczące salezjańskiego domu dziecka w Paradyżu⁵⁹ oraz gimnazjum krawieckiego we Wrocławiu⁶⁰.

Salezjańska działalność szkolno-wychowawcza została reaktywowana po 1989 roku. Dzisiaj placówki salezjańskie stanowią większość w grupie szkół katolickich w Polsce. Na terenach Ziem Zachodnich i Północnych różnego rodzaju szkoły prowadzone przez duchowych synów św. Jana Bosko działają w nastę-

⁵⁶ J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*, Warszawa 2011 [o placówkach na Ziemiach Odzyskanych: gimnazjum w Twardogórze, s. 529–531; gimnazjum i liceum krawieckie we Wrocławiu, s. 563–564; salezjański dom dziecka w Paradyżu-Gościkowie, s. 584–586; Małe Seminarium Duchowne i Niższe Seminarium Duchowne Diecezji Warmińskiej we Fromborku, s. 599–602; Niższe Seminarium w Środzie Śląskiej, s. 602].

⁵⁷ W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996.

⁵⁸ H. Kaszycki, *Salezjański Zakład Wychowawczy we Fromborku w latach 1946–1952*, Lublin 1993 (mgr); tenże, *Salezjański Zakład Wychowawczy we Fromborku w latach 1946–1952*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle...*, s. 314–329.

⁵⁹ J.K. Sobociński, *Paradyż – placówka wychowawcza w latach 1834–1952*, w: R. Tomczak (red.), *Diecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne Gorzów Wlkp.–Paradyż 1947–1997. Księga jubileuszowa*, Paradyż 1997, s. 37–69; K. Banaszak, *Salezjański Dom Dziecka w Paradyżu 1946–1952*, Gdańsk 2009 (mgr).

⁶⁰ M. Musiał, *Proces likwidacji szkół katolickich w powojennej Polsce na przykładzie salezjańskiego prywatnego gimnazjum krawieckiego we Wrocławiu*, „Nasza Przeszłość” 122 (2014), s. 187–204.

pujących miejscowościach: Wrocław, Lubin, Piła, Szczecin, Ostróda. Ponadto funkcjonują też salezjańskie domy dziecka, przedszkola, ośrodki wychowawcze w Szczecinie, Trzcincu, Rzepczynie oraz Dębnie. Na temat ich historii i działalności wychowawczej ukazało się już kilka syntetycznych opracowań⁶¹, wydawnictw okolicznościowych⁶² oraz dość duża liczba prac dyplomowych⁶³.

4. Domy formacyjne

W latach 1983–2012 w Swobnicy na terenie archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej funkcjonował jeden z trzech ówczesnych nowicjatów salezjańskich.

⁶¹ Por. A. Majewska, *Szkolnictwo salezjańskie w dobie rozwoju na przykładzie Inspektorii św. Wojciecha w Pile*, Piła 2004; T. Rozmus, *Obecny stan szkolnictwa salezjańskiego w Polsce*, „Seminare” 14 (1998), s. 187–199; M. Woś, *Szczecińskie szkoły salezjańskie 1994–1995*, w: E. Kasprzak i in., *Sześć prac socjologicznych. Próby warsztatowe*, Szczecin 2001, s. 29–56; M. Wierzbicki, *Nauczyciel w szkole salezjańskiej*, Warszawa 2011; L. Bończa-Bystrzycki, *Działalność szkół katolickich w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w latach 1990–2006*, Koszalin 2009; tenże, *Działalność szkół katolickich w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, w: T. Ceynowa, *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej...*, s. 113–123.

⁶² S. Skopiak, *Pieśń wdzięczności*, w: J.A. Kłys (red.), *Facere Voluntatem Tuam*, Szczecin 1995, s. 292–294 [wspomnienie zaangażowania abp. Kazimierza Majdańskiego w powstanie salezjańskiej szkoły zawodowej przy ul. Ku Słońcu w Szczecinie]; K. Góra, M. Woś, *W poszukiwaniu wrażliwej struny serca... 10 lat Liceum Ogólnokształcącego Towarzystwa Salezjańskiego w Szczecinie przy ul. Św. Jana Bosko*, Szczecin 2005; [b.a.] *Jubileusz dziesięciolecia Salezjańskich Szkół i Bursy w Szczecinie przy ul. Ku Słońcu 124*, Szczecin 2005; M. Glinka (red.), *10 lat Salezjańskiej Szkoły Podstawowej im. Jana Pawła II w Pile 2000–2010*, Piła 2010; S. Stachal i in. (red.), *10 lat... 1995–2005 Salezjańskie liceum Ogólnokształcące im. św. Dominika Savio w Ostródzie*, Ostróda 2005.

⁶³ Podobnie jak w przypadku prac dyplomowych dotyczących placówek parafialnych, wszystkie wymienione opracowania są w maszynopisie i zestawione zostały w układzie chronologicznym, w nawiasie podają rodzaj pracy dyplomowej. Wymienione zostały tylko te prace, które znajdują się w zbiorach Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej: R. Pawlak, *Szkolnictwo salezjańskie w Polsce na przykładzie Inspektorii Piłskiej św. Wojciecha: studium socjopedagogiczne w świetle literatury i dokumentów*, Bydgoszcz 1998 (mgr); A. Kapelan, *Oddziaływanie profilaktyczno-wychowawcze salezjańskich środków wychowawczych opartych na rozumie, miłości i religii na postawy i osobowości trudnej młodzieży. Na podstawie Salezjańskiego Ośrodka Wychowawczego w Trzcincu*, Katowice 2005 (mgr); S. Bokowski, *Salezjański Ośrodek Wychowawczy w Trzcincu w autopercepcji wychowanków przebywających w tej instytucji*, Bydgoszcz 2010 (mgr); I.K. Doroń, *Metody pracy systemu prewencyjnego księdza Jana Bosko na przykładzie Salezjańskiego Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Trzcincu*, Słupsk 2010 (mgr); M. Koralewski, *Profilaktyka niedostosowania społecznego w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Rzepczynie w latach 2008–2011*, Słupsk 2011 (lic.); K. Szołowicz, *Religijność a wartości preferowane przez młodzież niedostosowaną społecznie*, Bydgoszcz 2012 (mgr, dotyczy Trzcínca); A. Pytlak, *Formy resocjalizacji nieletnich, niedostosowanych społecznie i ich skuteczność na przykładzie Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Trzcincu*, Poznań 2012 (lic.); M. Koralewski, *Działalność wychowawczo-resocjalizacyjna ks. Kazimierza Lewandowskiego w latach 1970–2011*, Słupsk 2013 (mgr, dotyczy Trzcínca i Rzepczyna); A. Duda, *Właściwości psychopatyczne i narcystyczne młodzieży społecznie przystosowanej i nieprzystosowanej*, Gdańsk 2014 (mgr, dotyczy Trzcínca).

Początkową formację odbierali tu kandydaci do Zgromadzenia Salezjańskiego z inspektorii pilskiej, w wyjątkowych przypadkach po roku 1990 także kandydaci z tzw. Okręgu Wschodniego, a więc salezjańskiej inspektorii składającej się z placówek utworzonych w państwach powstałych na terytorium byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Decyzją przełożonego generalnego ks. Pascuala Cháveza Villanueva SDB nowicjat został zamknięty w roku seminaryjnym 2011/2012, natomiast nowi kandydaci do Zgromadzenia Salezjańskiego rozpoczęli formację w nowicjacie w Kutnie-Woźniakowie, wspólnym dla inspektorii pilskiej i warszawskiej⁶⁴.

5. Opracowania biograficzne

W dziale publikacji prezentujących zaangażowanie salezjanów w pracę duszpastersko-wychowawczą na Ziemiach Zachodnich i Północnych ważne miejsce zajmują wydane drukiem wspomnienia współbraci⁶⁵ oraz poświęcone im opracowania biograficzne. Wśród tych ostatnich odnajdziemy zarówno biogra-

⁶⁴ J. Pietrzykowski, *Dom formacyjny w Swobnicy – nowicjat*, „Seminare” 14 (1998), s. 215–221; B. Leciej (red.), *20 lat nowicjatu Towarzystwa Salezjańskiego w Swobnicy 1983–2003*, Piła 2003, s. 123 [z treści: B. Leciej, *Przedmowa*, s. 3–4; J. Worek, *Początek drogi uświęcenia – słowo wstępne*, s. 5–6; H. Jacenciuik, *Dzieło ks. Bosko trwa*, s. 7–19; B. Leciej, *Nowicjat miejscem i czasem osiągnięcia salezjańskiej dojrzałości powołaniowej*, s. 20–29; Z. Kapłon, *Miejsca formacji salezjańskiej polskich kandydatów do Zgromadzenia Salezjańskiego*, s. 30–44; M. Barejko, *Wszystko, co zrobiliśmy wspólnie, dodawało nam nowej energii. Wspomnienie pierwszego nowicjatu w historii prowincji św. Wojciecha widziane oczyma jednego z nowicjuszy*, s. 45–47; M. Mejer, *Personel Nowicjatu TS w Swobnicy w latach 1983–2003*, s. 48–54; M. Afek, *Zestawienie neoprofesów Inspektorii Pilskiej w latach 1980–2002*, s. 55–62; P. Brodowski, *Udział nowicjatu w życiu miejscowej parafii*, s. 63–64; J. Borowiec, *Swobnica – rys historyczny*, s. 65–70; W. Psionka, *Najważniejsze wydarzenia w dwudziestoletniej historii salezjańskiego nowicjatu w Swobnicy*, s. 71–102.]

⁶⁵ B. Kant, *Moje boje i przeboje, czyli pamiętnik człowieka niepokornego*, Warszawa 2005; S. Salamonowicz, *Jubileuszowe wspomnienia*, Aleksandrów Kujawski 2006; tenże, *Wspomnienia pojubileuszowe*, Aleksandrów Kujawski 2007; L. Kasperowicz, *Skrzataska Wspomożycielka. Wspomnienia Kustosza Sanktuarium z lat 1987–1992 w dwudziestolecie Koronacji Cudownej Skrzatustkiej Pani*, Piła 2008. W ramach serii Studia i Materiały Źródłowe pod Patronatem Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej w najbliższym czasie planowane jest wydanie wspomnień wieloletniego proboszcza kilku parafii w diecezji gorzowskiej ks. Franciszka Słomy pt. *Optymizm duszpasterza*. Obecnie znajdują się one w maszynopisie w zbiorach Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej.

ficzne hasła słownikowe czy też encyklopedyczne⁶⁶, jak i artykuły naukowe⁶⁷ oraz monografie dotyczące życia i działalności konkretnych salezjanów, którzy część swojego zakonnego życia spędzili na Ziemiach Odzyskanych⁶⁸.

6. Postulaty badawcze

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę całościowego ukazania aktualnego stanu badań nad działalnością duszpastersko-wychowawczą salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–2015. Cieszy, że tak wiele dzieł, inicjatyw oraz duszpasterzy zasłużonych dla Ziemi Odzyskanych doczekało się już upamiętnienia w formie publikacji. Warto zauważyć, że wiele z prezentowanych wyników badań naukowych wyszło spod piór salezjanów, spora także część monografii została wydana staraniem Zgromadzenia Salezjańskiego, co dobrze świadczy o jego trosce o własne dziedzictwo historyczne.

Analiza dotychczasowych dokonań w tej dziedzinie pozwala również na wysunięcie postulatów badawczych, które powinny być w najbliższej przyszłości zrealizowane. W pierwszej kolejności należałoby kontynuować poszukiwania

⁶⁶ Biogramy księży salezjanów pracujących przez jakiś czas na Ziemiach Odzyskanych: J. Pietrzykowski, *Świda Andrzej (1905–1995), salezjanin i inspektor, historyk zgromadzenia*, w: J. Mandziuk (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9, Warszawa 2006, s. 661–663; tenże, *Grzywaczewski Józef (1914–2000) salezjanin*, w: J. Myszor (red.), *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, Warszawa 2002, s. 76; H. Skorowski, *Kamiński Mikołaj (1911–1986), salezjanin, filolog, filozof, autor opracowań historycznych*, w: J. Mandziuk (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1981–1993*, t. 8, Warszawa 1995, s. 263; S. Wilk, *Jacewicz Wiktor, pseud. Domagała Jan (1909–1985), salezjanin historyk Kościoła*, tamże, s. 224–225; J. Wąsowicz, *Stryna Stanisław ks.*, w: G. Waligóra i in. (red.), *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, Warszawa 2012, s. 437–438.

⁶⁷ R. Streich, *Honorowi Obywatele Piły*, w: K. Chyży, C. Kucharska, Z. Popławski (red.), *Piła po 1945 roku. Odbudowa, rozwój, życie publiczne, społeczeństwo*, Piła 2008, s. 257–276; J. Wąsowicz, *Wychowawca, nauczyciel, więzień PRL – ks. Stanisław Janik SDB (1909–2006)*, w: G. Romanowski (red.), *Bohaterowie trudnych czasów*, Łódź 2006, s. 30–45 (Biblioteka „Kroniki miasta Łodzi” t. 2); tenże, *Ks. Paweł Krasek SDB – pionier duszpasterstwa salezjańskiego na Ziemiach Odzyskanych*, w: J. Brakowski (red.), *Salezjanie w Szczecinie...*, s. 91–104; tenże, *Ks. kpt. Jan Cybulski SDB (1910–2000), żołnierz Armii Krajowej, kapelan V Brytyjskiej Armii Renu, proboszcz parafii Świętej Rodziny w Pile w l. 1964–1972, dziekan pilski w l. 1964–1980*, w: J. Wąsowicz (red.), *Jeszcze się Polska o nas upomni. Zeszyty Historyczne Piłskich Dni żołnierzy Wyklętych 2014*, Piła 2014, s. 39–44; tenże, *Ksiądz Mikołaj Kamiński (1911–1986), salezjanin, wykładowca, autor opracowań historycznych, miłośnik dziejów swojej małej ojczyzny – Wielkopolski Wschodniej*, „Polonia Maior Orientalis. Studia z Dziejów Wielkopolski Wschodniej” 2 (2015) [w druku]; *Wspomnienia o śp. ks. Stanisławie Ołędzkim (Marii Grzegorzewskiej, Stanisława Dąbka, Leszka Koźmińskiego)*, „Rocznik Nadnotecki” 23 (1992), s. 127–130.

⁶⁸ J. Brakowski, *Życie i działalność duszpasterska ks. Lucjana Gierosa SDB 1930–2006*, Szczecin 2008; M. Negowski, *Wspomnienia o ks. Lucjanie Gierosie SDB*, Rumia 2013; S. Dąbek, T. Kamiński, J. Wąsowicz SDB (red.), *Testament Ostatni. Ks. Stanisław Ołędzki (1941–1991)*, Piła 2009.

rozpoczęte przez ks. Jana Pietrzykowskiego i całościowo opracować obecność salezjanów z inspektorii pw. św. Stanisława Kostki oraz powstałej z niej w 1979 roku inspektorii pw. św. Wojciecha z siedzibą w Pile na Ziemiach Odzyskanych w latach 1952–2015. Wydaje się to atrakcyjnym tematem na rozprawę doktorską lub habilitacyjną. W jeszcze większym zakresie postulat ten dotyczy salezjanów z północnych inspektorii – pw. św. Jacka w Krakowie i wydzielonej z niej w 1979 roku inspektorii pw. św. Jana Bosko we Wrocławiu, gdyż dotychczas nie ukazała się żadna synteza omawiająca ich zaangażowanie na terenach przyznanych Polsce po zakończeniu wojny. W porównaniu z salezjanami z północnych inspektorii literatura dotycząca ich posługi duszpastersko-wychowawczej na Ziemiach Odzyskanych także prezentuje się bardzo ubogo.

Ponadto powinno dołożyć się starań, aby sukcesywnie upamiętniać postaci poszczególnych współbraci, którzy na Ziemiach Odzyskanych realizowali swoje salezjańskie powołanie w niezwykle trudnych warunkach, zwłaszcza kiedy trzeba było budować zręby administracji kościelnej na tych terenach, organizować od podstaw życie parafialne, konsolidować społeczeństwo przybyłe z różnych stron II Rzeczypospolitej na ziemię im zupełnie nieznane. Okazję ku temu dają projekty realizowane przez sekcję polską Międzynarodowego Stowarzyszenia Miłośników Historii Salezjańskiej (Associazione Cultori di Storia Salesiana – ACSSA), w tym największe przedsięwzięcie, czyli opracowanie *Encyklopedii salezjańskiej*, nad którą prace rozpoczęły się w 2015 roku w związku z jubileuszem 200. rocznicy urodzin św. Jana Bosko. Salezjanie włączają się także w projekty badań historycznych oraz sympozjów naukowych, realizowanych przez poszczególne oddziały Instytutu Pamięci Narodowej, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeszkiej i Archiwum Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej⁶⁹.

⁶⁹ Por. J. Wąsowicz, *Troska o dziedzictwo historyczne w salezjańskiej inspektorii św. Wojciecha w Pile*, w: Z. Lec, G. Wejman (red.), *Historia Ecclesiae in Pomerania. Księga jubileuszowa poświęcona ks. prof. zw. dr. hab. Lechowi Bończa-Bystrzyckiemu*, Szczecin 2008, s. 272–275; tenże, *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile – realizowane projekty, wyzwania na przyszłość. Refleksje na kanwie Jubileuszu 150-lecia powstania Zgromadzenia Salezjańskiego*, „Kronika Inspektorialna” 5 (2009), s. 97–110; tenże, *Zaangażowanie salezjańskiej Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile w uroczystości 65. rocznicy śmierci prymasa Polski kard. Augusta Hlonda SDB*, „Kronika Inspektorialna” 2013, nr 24, s. 134–141; tenże, *Sprawozdanie z pierwszej edycji cyklu wykładów „Kościelne Dzieje Piły” przygotowanych z okazji Jubileuszu 500-lecia miasta, Piła, 8 października 2013 r. – 25 czerwca 2014 r.*, „Rocznik Skrzatuski” 2 (2014), s. 125–129; *Troska salezjańskiej Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile o upamiętnianie i popularyzację postaci Sługi Bożego kard. Augusta Hlonda SDB w l. 1979–2014*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu...*, s. 229–250; M.T. Chmielewski, *Wierni dziedzictwu. Troska salezjańskiej Inspektorii św. Wojciecha o własną historię*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle...*, s. 489–504; S. Zimniak, *Zarys dziejów Stowarzyszenia Miłośników Historii Salezjańskiej (ACSSA) i jego dokonania*, tamże, s. 505–531.

Od kilku już lat Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej stara się realizować własne projekty, m.in. okolicznościowe wystawy, konferencje naukowe, trzy serie wydawnicze: biograficzną, bibliograficzną oraz studia i materiały źródłowe⁷⁰. Nadzieją na możliwość realizacji wspomnianych postulatów badawczych napawa także fakt, że od kilku lat grono salezjanów z wykształceniem historycznym się powiększa, sami zaś przełożeni poszczególnych placówek zabiegają o upamiętnienie ich dziejów z racji pojawiających się jubileuszy pracy wychowawczo-duszpasterskiej, odwołując się w tym przypadku do pomocy archiwum inspektorialnego⁷¹.

Bibliografia

- Adler B., *Życie religijne mieszkańców miasta i gminy Debrzno*, w: A. Fryda (red.), *Dzieje miasta i gminy Debrzno*, Pruszcz Gdański 2014, s. 495–504.
- Archivio salesiano centrale. Nota informativa*, „Ricerche Storiche Salesiane” 36 (2000), s. 147–159.
- Babicz M., *Bibliografia prac naukowych absolwentów Wyższego Seminarium Duchownego w Łądzie nad Wartą w latach 1957–1997*, „Seminare” 14 (1998), s. 223–296; cz. II, „Seminare” 16 (2000), s. 601–610.
- Biernat A., Laszuk A. (red.), *Archiwa państwowe w Polsce. Przewodnik po zasobach*, Warszawa 1998.
- Bończa-Bystrzycki L., *Działalność szkół katolickich w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w latach 1990–2006*, Koszalin 2009.
- Bończa-Bystrzycki L., *Działalność szkół katolickich w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, w: T. Ceynowa (red.), *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1972–2012*, Koszalin 2012, s. 113–123.
- Bończa-Bystrzycki L., *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X–XX/XXI wiek)*, Koszalin 2012.
- Brakowski J. (red.), *Salezjanie w Szczecinie. 60 lat pracy duchowych synów Świętego Jana Bosko w Grodzie Gryfa. Materiały z sesji historycznej przeprowadzonej w Szkołach*

⁷⁰ Por. J. Wąsowicz, *Działalność naukowa i edukacyjna archiwum kościelnego na przykładzie Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 102 (2014), s. 327–340.

⁷¹ Rozpoczęto już prace nad następującymi publikacjami: *Salezjanie w Gdańsku 1945–2015; Posługa duszpastersko-wychowawcza salezjanów w Dębnie Lubuskim 1946–2016; Piłskie drogi do wolności. Kronika parafii Świętej Rodziny w Pile 16 października 1978 – 6 czerwca 1989; Kościelne Dzieje Piły 1945–1989; Synowie chwały Ojca. Sylwetki salezjanów Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile zmarłych w latach 1979–2015.*

- Salezjańskich przy ul. Ku Słońcu 124 w Szczecinie z okazji 88. rocznicy odzyskania niepodległości w dniu 13.11.2006 r.*, Szczecin 2006.
- Brakowski J., *Życie i działalność duszpasterska ks. Lucjana Gierosa SDB 1930–2006*, Szczecin 2008.
- Brakowski J., „*Wiadomości Salezjańskie*”, polska wersja „*Bolettino Salesiano*” w l. 1897–1910, w: J. Wąsowicz (red.), *Dynamiczna wierność. Błogosławiony ks. Michał Rua, pierwszy następca ks. Bosko, Przełożony Generalny Towarzystwa św. Franciszka Salezego (1888–1910), inicjator dzieła salezjańskiego na Ziemiach Polskich*, Piła 2010, s. 143–165.
- Ceynowa T., *Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*, w: T. Ceynowa (red.), *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1972–2012*, Koszalin 2012, s. 135–147.
- Ceynowa T., *Inwentarz archiwalny. Materiały archiwalne przekazane przez Diecezję Gorzowską nowo erygowanej Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej z lat 1945–1972*, Koszalin 2012.
- Ceynowa T., *Koronacja figury Matki Boskiej Skrzatuskiej*, „*Rocznik Skrzatuski*” 1 (2013), s. 91–106.
- Chmielewski M.T., *Wierni dziedzictwu. Troska salezjańskiej Inspektorii św. Wojciecha o własną historię*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 489–504.
- Chrobak S., „*Bazylika*” (1926–1939). *Monografia czasopisma*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 173–183.
- Chudzicki K., *Duszpasterstwo gminy Czaplinek*, w: B. Bronka i in. (red.), *Czaplinek 1945–2009*, cz. II: *Trud wzrastania*, Czaplinek 2009, s. 236–291.
- Cofałka J., *Pięćdziesięciolecie pracy Salezjanów w archidiecezji wrocławskiej*, „*Dolny Śląsk*” 4 (1997), s. 35–57.
- Dąbek S., Kamiński T., Wąsowicz J. SDB (red.), *Testament Ostatni. Ks. Stanisław Olędzki (1941–1991)*, Piła 2009.
- Dębowska M. (red.), *Archiwa Kościoła Katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2002, s. 175–176.
- Dukiewicz M., „*Młódzież Misyjna*” 1925–1939. *Ogólna charakterystyka czasopisma*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 184–204.
- Fąfara M. (red.), *Zbudowano Kościół Żywy. Parafia św. Jana Bosko w Lubinie*, Lubin 2000.
- Fechner D., *Pół wieku pracy salezjanów w parafii św. Rodziny w Pile 1946–1996*, Piła 1996.

- Fenyő V., *L'Archivio Salesiano Centrale*, „Ricerche Storiche Salesiane” 6 (1985), s. 149–159.
- Gabrel A., Lewko M., *Czas wolny w domach salezjańskich*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 140–155.
- Hałagida I., Wąsowicz J., *Ukraiński zakonnik greckokatolicki o. Arseniusz (Antoni) Kulibaba OSBM i jego posługa w parafiach rzymskokatolickich w Pile oraz Wałczu*, „Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Wałeckiej” 2013, nr 4, s. 109–119.
- Jankowski S., *Sanktuarium maryjne w Skrzatuszu. Przewodnik*, Roma 1985.
- Kaliński L. (red.), *Towarzystwo św. Franciszka Salezego w Polsce. Wykaz osób i domów*, Kraków–Łódź 1975.
- Kaliński L. (red.), *Rodzina Salezjańska w Polsce. Wykaz domów i osób*, Warszawa 1988.
- Kant B., *Moje boje i przeboje, czyli pamiętnik człowieka niepokornego*, Warszawa 2005.
- Kapłon Z., *Okoliczności przybycia i początki posługi duszpasterskiej salezjanów w Dębnie*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 305–313.
- Kasperowicz L., *Skrzataska Wspomożycielka. Wspomnienia Kustosza Sanktuarium z lat 1987–1992 w Dwudziestolecie Koronacji Cudownej Skrzatuskiej Pani*, Piła 2008.
- Kaszycki H., *Salezjański Zakład Wychowawczy we Fromborku w latach 1946–1952*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 314–329.
- Kawalec J., *Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Twardogórze*, Twardogóra 1995.
- Kempa D., *Historia inspektorii salezjańskiej pw. św. Jana Bosco z siedzibą we Wrocławiu (1979–2004)*, „Seminare” 22 (2005), s. 75–95.
- Kieliński S. (red.), *Sanktuarium Maryjne w Skrzatuszu*, Piła 1982.
- Kolasa K., Wąsowicz J., *Dokumentacja audiowizualna (fotografie, filmy, nagrania) w obrębie spuścizny ks. Witolda Koniecznego SDB przechowywanej w zasobie Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej – problemy opracowania*, „Archiwista Polski” 3 (2011), s. 29–43.
- Kościół na Ziemiach Zachodnich. Ćwierćwiecze polskiej organizacji kościelnej*, Wrocław 1971.
- Kowalczyk K., *W walce o rząd dusz. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Szczecin 2003.
- Kozłowski K. (red.), *Archiwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski (1945–2005). Tradycja i współczesne wyzwania*, Warszawa–Szczecin 2007.
- Krawiec J., *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Jacka z siedzibą w Krakowie (1979–2004)*, „Seminare” 22 (2005), s. 35–74.

- Krawiec J., *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.
- Kufel R.R., *Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze 2003–2013*, Zielona Góra 2013.
- Kufel R.R., Dzwonkowski T., *Inwentarz archiwalny Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1945–1972*, Zielona Góra 2008.
- Lato Z., *Troska salezjanów o ośrodki kultu maryjnego w Polsce w latach 1898–1988*, „Seminare” 14 (1998), s. 147–170.
- Leciej B. (red.), *20 lat nowicjatu Towarzystwa Salezjańskiego w Swobnicy 1983–2003*, Piła 2003.
- Majewska A., *Szkolnictwo salezjańskie w dobie rozwoju na przykładzie Inspektorii św. Wojciecha w Pile*, Piła 2004.
- Marszałek J., *Bibliografia salezjańskiego systemu wychowania młodzieży (w języku polskim 1886–2010)*, Kraków 2012.
- Musiał M., *Proces likwidacji szkół katolickich w powojennej Polsce na przykładzie salezjańskiego prywatnego gimnazjum krawieckiego we Wrocławiu*, „Nasza Przeszłość” 122 (2014), s. 187–204.
- Negowski M., *Wspomnienia o ks. Lucjanie Gierosie SDB*, Rumia 2013.
- Nestoruk K., *Salezjańska parafia św. Rodziny i św. Judy Tadeusza w Słupsku w latach 1949–1977*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 330–359.
- Niewęglowski J., *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*, Warszawa 2011.
- Nowacki M. (red.), *Jubileusz 50-lecia parafii pw. św. Anny w Szczaniecu (historia – tradycje – zabytki)*, Szczaniec–Świebodzin 2001.
- Nowiński J., *Dzieje i kult cudownej figury Najświętszej Maryi Panny Bolesnej w Skrzatuszu w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (w 10. rocznicę koronacji)*, „Seminare” 15 (1999), s. 389–397.
- Pietrzak J., *Pelnia Prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*, t. 1–2, Poznań 2009.
- Pietrzykowski J., *Obecność salezjanów Inspektorii św. Stanisława Kostki na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1952*, Kutno 1990.
- Pietrzykowski J., *Dom formacyjny w Swobnicy – nowicjat*, „Seminare” 14 (1998), s. 215–221.
- Pietrzykowski J., *Salezjanie na Ziemiach Zachodnich i Północnych (1945–2000). Służba Kościołom lokalnym a realizacja własnego posłannictwa*, „Roczniki Teologiczne” 48 (2001), 4, s. 211–236.
- Pietrzykowski J., *Źródła do początków dziejów salezjanów na ziemiach polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 76 (2001), s. 239–267.

- Pietrzykowski J., *Dlaczego salezjanie polscy prowadzą duszpasterstwo parafialne?*, „Seminare” 18 (2002), s. 605–625.
- Pietrzykowski J., *Początki pracy salezjanów na Pomorzu Zachodnim na przykładzie Debrzna*, „Seminare” 19 (2003), s. 411–420.
- Pietrzykowski J., *Początki pracy Salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1951*, w: J. Brakowski (red.), *Salezjanie w Szczecinie. 60 lat pracy duchowych synów Świętego Jana Bosko w Grodzie Gryfa. Materiały z sesji historycznej przeprowadzonej w Szkołach Salezjańskich przy ul. Ku Słońcu 124 w Szczecinie z okazji 88. rocznicy odzyskania niepodległości w dniu 13.11.2006 r.*, Szczecin 2006, s. 15–23.
- Pietrzykowski J., *Salezjanie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007.
- Pietrzykowski J., *Salezjańskie środowisko historyczne*, w: J. Walkusz (red.), *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 6, Lublin 2007, s. 131–139.
- Pietrzykowski J., *Działalność salezjanów w diecezji warmińskiej w latach 1946–1992*, w: J. Swastek, M. Piela (red.), *Serwus Sanctae Hedvigis Fidelis. Księga dedykowana księdzu Antoniemu Kielbasie SDS*, Wrocław 2011, s. 263–276.
- Pietrzykowski J., *Rozwój polskojęzycznej historiografii salezjańskiej*, „Seminare” 33 (2013), s. 299–318.
- Pietrzykowski J., *Storiografia salesiana polacca: cenni storici*, w: G. Loparco, S. Zimniak (ed.), *La storiografia salesiana tra studi e documentazione nella stagione postconciiliare*, Roma 2014, s. 349–378.
- Pietrzykowski J., *Sytuacja salezjanów w Polsce po II wojnie światowej*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu*, Dębno 2015, s. 71–86.
- Pietrzykowski J., Piotrowski S., Przesmycki P., Chrobak S., Dzierzak J., Niewęglowski T., *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Stanisława Kostki z siedzibą w Warszawie (1979–2004)*, „Seminare” 22 (2005), s. 135–173.
- Pikor S. (red.), *Jubileusz 60-lecia parafii pw. św. Anny w Szczañcu 1951–2011*, Szczaniec 2011.
- Popławski A., *Bibliografia Biuletynu Inspektorii św. Wojciecha „Rodzina Salezjańska” (numery 1–50)*, Piła 2015.
- Popławski A., Wąsowicz J. (red.), *35 lat salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile. Elenko jubileuszowe 2014–2014*, Piła 2015.
- Pozorski K., *Salezjanie w parafii pw. św. Michała Archaniola w Szczecinie Wielgowie 1947–2007*, Bydgoszcz–Szczecin 2007.
- Rozmus T., *Obecny stan szkolnictwa salezjańskiego w Polsce*, „Seminare” 14 (1998), s. 187–199.
- Rydzewski J., *Praca z młodzieżą w polskich parafiach salezjańskich. Z badań nad systemem prewencyjnym w duszpasterstwie parafialnym*, Białystok–Rottenbuch 2009.

- Rymar E., *Pionierski czyn księży salezjanów*, w: E. Rymar (red.), *Banie nad Tywą. Z dziejów Ziemi Bańsko-Swobnickiej*, Pырzyce 1999, s. 206–217.
- Salamonowicz S., *Jubileuszowe wspomnienia*, Aleksandrów Kujawski 2006.
- Salamonowicz S., *Wspomnienia pojubileuszowe*, Aleksandrów Kujawski 2007.
- Sobociński J.K., *Paradyż – placówka wychowawcza w latach 1834–1952*, w: R. Tomczak (red.), *Diecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne Gorzów Wlkp. – Paradyż 1947–1997. Księga jubileuszowa*, Paradyż 1997, s. 37–69.
- Socha F., *Rodzina salezjańska apostołem i ośrodkiem kultu Maryi Wspomożycielki Wiernych na terenie Polski*, w: S. Kuciński (red.), *Kult Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych (Symposium – Wrocław 19–20 maja 1995)*, Kraków 1997, s. 63–88.
- Stanuch Z., *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014.
- Stryna S., *Zgromadzenie Salezjańskie w Polsce w poszukiwaniu form odpowiedzi na potrzeby wychowawcze i duszpasterskie w latach 1898–1974*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 11–34.
- Śmierchalski-Wachocz D., *Sytuacja Kościoła katolickiego na Ziemi Lubuskiej 1945–50*, „Studia Paradyskie” 12 (2003), s. 177–180.
- Świda A., *Problem parafii salezjańskich na Ziemiach Odzyskanych*, Łąd 1972 (mps).
- Świda A., *Salezjańskie duszpasterstwo na ziemiach zachodnich i północnych 1945–1970*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 59–74.
- Świda A., *Towarzystwo Salezjańskie. Rys historyczny*, Kraków 1984.
- Urban W., *Archidiecezja wrocławska w latach 1945–1965*, „Nasza Przeszłość” 22 (1965), s. 10–68.
- Wąsowicz J., *Dziesięć lat w służbie Nowej Ewangelizacji. Bibliografia Salezjańskich Wspólnot Ewangelizacyjnych 1991–2001*, Łąd 2001.
- Wąsowicz J., *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha z siedzibą w Pile (1979–2004)*, „Seminare” 22 (2005), s. 97–133.
- Wąsowicz J., *Ks. Paweł Krasek SDB – pionier duszpasterstwa salezjańskiego na Ziemiach Odzyskanych*, w: J. Brakowski (red.), *Salezjanie w Szczecinie. 60 lat pracy duchowych synów Świętego Jana Bosko w Grodzie Gryfa. Materiały z sesji historycznej przeprowadzonej w Szkołach Salezjańskich przy ul. Ku Słońcu 124 w Szczecinie z okazji 88. rocznicy odzyskania niepodległości w dniu 13.11.2006 r.*, Szczecin 2006, s. 91–104.
- Wąsowicz J., *Przestrzeń wolnej myśli. Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej i Dni Społeczne w parafii św. Rodziny w Pile w l. 1984–1989*, w: J. Wąsowicz (red.), *Solidarność Pilska w Podziemiu*, Piła 2006, s. 45–55.

- Wąsowicz J., *Wychowawca, nauczyciel, więzień PRL – ks. Stanisław Janik SDB (1909–2006)*, w: G. Romanowski (red.), *Bohaterowie trudnych czasów*, Łódź 2006, s. 30–45 (Biblioteka „Kroniki miasta Łodzi” t. 2).
- Wąsowicz J., *Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej*, „Archiva Ecclesiastica” 4 (2007) 4, s. 133–136.
- Wąsowicz J., *Likwidacja salezjańskich zakładów wychowawczych*, „Biuletyn IPN” 4 (2007), s. 49–56.
- Wąsowicz J., *Działania organów bezpieczeństwa i partii wobec parafii pw. św. Rodziny w Pile w latach 1945–56*, w: K. Białecki (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, Poznań 2008, s. 45–60.
- Wąsowicz J., *La lotta per la conquista dei cuori della gioventù nella „Polonia Staliniana”: L’esempio di alcuni Istituti Salesiani*, w: G. Loparco, S. Zimniak (red.), *L’educazione salesiana in Europa negli anni difficili del XX secolo. Atti del Seminario Europeo di Storia dell’Opera salesiana Cracovia, 31 ottobre – 4 novembre 2007*, Roma 2008, s. 457–468.
- Wąsowicz J., *Troska o dziedzictwo historyczne w salezjańskiej inspektorii św. Wojciecha w Pile*, w: Z. Lec, G. Wejman (red.), *Historia Ecclesiae in Pomerania. Księga jubileuszowa poświęcona ks. prof. zw. dr. hab. Lechowi Bończa-Bystrzyckiemu*, Szczecin 2008, s. 272–275.
- Wąsowicz J., *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile – realizowane projekty, wyzwania na przyszłość. Refleksje na kanwie Jubileuszu 150-lecia powstania Zgromadzenia Salezjańskiego*, „Kronika Inspektorialna” 5 (2009), s. 97–110.
- Wąsowicz J., *Partia, Kościół i opozycja w regionie piłskim wobec uprowadzenia i morderstwa księdza Jerzego Popiełuszki*, w: W. Handke, J. Wąsowicz (red.), *Nie można uśmiercić nadziei. Reminiscencje śmierci księdza Jerzego Popiełuszki w Wielkopolsce 1984–1989*, Poznań 2009, s. 51–65.
- Wąsowicz J., *Okoliczności zburzenia kościoła św. Janów w Pile*, w: K. Białecki (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1970–1980*, Poznań 2010, s. 189–203.
- Wąsowicz J., *Lokalne konflikty między Kościołem a władzami w latach osiemdziesiątych na przykładzie Piły*, w: K. Białecki (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, Poznań 2011, s. 169–192.
- Wąsowicz J., *Posługa duszpasterska salezjanów w Skrzatuszu w latach 1952–1972*, „Rocznik Skrzatuski” 1 (2013), s. 75–89.
- Wąsowicz J., *Zapiski do bibliografii Inspektorii św. Wojciecha w Pile za rok 2012*, „Kronika Inspektorialna” 21 (2013), s. 114–118.
- Wąsowicz J., *Życie religijne w Pile w okresie powojennym*, w: M. Fijałkowski (red.), *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, Piła 2013, s. 172–193.

- Wąsowicz J., *Działalność naukowa i edukacyjna archiwum kościelnego na przykładzie Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 102 (2014), s. 327–340.
- Wąsowicz J., *Klub Inteligencji Katolickiej w Pile w l. 1981–1990*, w: K. Białecki (red.), *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa–Poznań 2014, s. 363–385.
- Wąsowicz J., *Ks. kpt. Jan Cybulski SDB (1910–2000), żołnierz Armii Krajowej, kapelan V Brytyjskiej Armii Renu, proboszcz parafii Świętej Rodziny w Pile w l. 1964–1972, dziekan piłski w l. 1964–1980*, w: J. Wąsowicz (red.), *Jeszcze się Polska o nas upomni. Zeszyty Historyczne Piłskich Dni żołnierzy Wyklętych 2014*, Piła 2014, s. 39–44.
- Wąsowicz J., *Materiały do dziejów diecezji gorzowskiej w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Piłskiej*, w: R.R. Kufel (red.), *Documenta omnia custodiri debent. Konferencja naukowa z okazji 10-lecia zielonogórskiego Archiwum Diecezjalnego. Zielona Góra, 23 października 2013 r.*, Zielona Góra 2014, s. 65–75.
- Wąsowicz J., *Materiały do dziejów Diecezji Koszalińsko-Kołobrzesckiej w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Piłskiej*, w: T. Ceynowa (red.), *Przeszłość Kościoła w Archiwach Pomorza Zachodniego*, Koszalin 2014, s. 111–120.
- Wąsowicz J., *Ruch pielgrzymkowy z piłskich parafii do sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej w Skrzatuszu w l. 80-tych XX w.*, „Rocznik Skrzatuski” 2 (2014), s. 53–64.
- Wąsowicz J., *Troska salezjańskiej Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile o upamiętnianie i popularyzację postaci Sługi Bożego kard. Augusta Hlonda SDB w l. 1979–2014*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu*, Dębno 2015, s. 229–250.
- Wąsowicz J., *Wykaz publikacji i prelekcji salezjanów Inspektorii pw. św. Wojciecha w Pile związanych z tematyką hlondowską*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu*, Dębno 2015, s. 251–269.
- Wąsowicz J., *Ksiądz Mikołaj Kamiński (1911–1986), salezjanin, wykładowca, autor opracowań historycznych, miłośnik dziejów swojej małej ojczyzny – Wielkopolski Wschodniej*, „Polonia Maior Orientalis. Studia z Dziejów Wielkopolski Wschodniej” 2 (2015) [w druku].
- Wąsowicz J., *Salezjańskie wydawnictwa promujące sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu*, „Rocznik Skrzatuski” 3 (2015) [w druku].
- Wejman G., *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1972*, Szczecin 2007.
- Wejman G., *Historiografia kościelna Pomorza Zachodniego – ogólny zarys*, w: T. Ceynowa (red.), *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzesckiej 1972–2012*, Koszalin 2012, s. 125–133.
- Wiązowski E., *Salezjanie w Kobylnicy w latach 1950–2009 i w Kwakowie w latach 1950–1989*, „Seminare” 27 (2010), s. 249–259.

- Wiązowski E., *Salezjanie w Główczytach (1950–2010)*, w *Stowięcinie (1950–1998) oraz Cecenowie (1950–1998)*, „Seminare” 29 (2011), s. 301–315.
- Wiązowski E., *Salezjanie w Pałowie, w Słonowicach, w Sycewicach oraz w Sławsku*, „Seminare” 31 (2012), s. 279–291.
- Wiązowski E., *Salezjanie jako duszpasterze wspólnoty parafialnej pod wezwaniem Św. Rodziny i Św. Judy Tadeusza w Słupsku w latach 1949–2012*, „Seminare” 33 (2013), s. 353–367.
- Wiązowski E., *Główczyce – centrum środkowopomorskiej Cassubii a działalność księży salezjanów po 1945*, w: J. Borzyszkowski (red.), *Kaszubskie Jeruzalem. O dziejach i współczesności gminy Główczyce oraz tożsamości jej mieszkańców*, Gdańsk 2014, s. 69–118.
- Wiązowski E., *Posługa duszpasterska salezjanów w parafii pod wezwaniem Trójcy Świętej w Czaplunku w latach 1945–2013*, „Seminare” 36 (2015), 3, s. 199–212.
- Wierzbicki M., *Nauczyciel w szkole salezjańskiej*, Warszawa 2011.
- Wilk S., *Materiały do bibliografii publikacji salezjanów polskich za lata 1887–1974*, w: M. Lewko, R. Popowski, S. Wilk (red.), *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, Łódź–Kraków 1974, s. 348–353.
- Wilk S., *Ustanowienie polskiej administracji kościelnej na ziemiach zachodnich i północnych jako konsekwencja postanowień jałtańskich*, w: M.M. Drozdowski (red.), *Jałta. Szkice i polemiki*, Warszawa 1996, s. 179–184.
- Wilk S., *Sto lat apostołstwa salezjańskiego w Polsce (1898–1998)*, Lublin–Warszawa 1998.
- Wilk S., *Nadzwyczajne uprawnienia Prymasa Polski kard. Augusta Hlonda*, „Studia Prymasowskie” 5 (2011), s. 15–27.
- Wilk S., *Il cardinale August Hlond l’organizzatore di vita ecclesiale nella Polonia del dopoguerra. Le facoltà specialissime papali del Primate per la Polonia (8 VII 1945). Kard. August Hlond jako organizator życia kościelnego w Polsce po II wojnie światowej. Nadzwyczajne uprawnienia papieskie dla Prymasa Polski (8 VII 1945)*, w: L. Kuk, S. Zimniak (ed.), *Il Primate di Polonia card. August Hlond di fronte ai grandi conflitti dell’epoca: la Seconda guerra mondiale e la guerra fredda. Prymas Polski kard. August Hlond wobec wielkich konfliktów epoki: drugiej wojny światowej i zimnej wojny*, Roma 2012, s. 128–142 [tekst włoski], s. 143–157 [tekst polski].
- Wiśniewski A., *Salezjanie w Środzie Śląskiej w latach 1950–2007*, Środa Śląska 2007.
- Wiśniewski A., *Salezjańskie duszpasterstwo parafialne w dekanacie lubińskim w latach 1945–1974 za trzech pierwszych rządców Kościoła wrocławskiego ks. infułata dra Karola Milika, ks. infułata Kazimierza Lagosza, ks. kardynała dra Bolesława Kominka w oparciu o akta IPN we Wrocławiu oraz archiwa akt parafialnych*, Środa Śląska 2011.
- Wiśniewski A., *Aktywność duszpasterska i inwestycyjna księży salezjanów w parafii Kryniczno w latach 1951–1993*, „Seminare” 34 (2013), s. 333–339.

- Woś M., *Szczecińskie szkoły salezjańskie 1994–1995*, w: E. Kasprzak i in., *Sześć prac socjologicznych. Próby warsztatowe*, Szczecin 2001, s. 29–56.
- Wziętek M., *Powstanie i ogólna charakterystyka czasopisma „Pokłosie Salezjańskie” w latach 1916–1949*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 205–222.
- Zamiatała D., *Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich na Pomorzy Zachodnim*, w: T. Ceynowa, P. Knap (red.), *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, Szczecin 2010, s. 117–135.
- Zamiatała D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno personalna*, Łomianki 2011; t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945–1989*, Warszawa 2012.
- Zamiatała D., *Polityka władz komunistycznych wobec zakonów męskich w województwie zielonogórskim w latach 1956–1970*, w: E. Wojcieszek (red.), *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1956–1970*, Poznań 2013, s. 181–204.
- Zieliński Z., „Continuum” czy nowy początek? *Problem historiografii kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, w: W. Gliński (red.), *Lux ex Silesia. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 2013, s. 805–814.
- Zimniak S., *Powstanie i rozwój struktur Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, „Seminare” 22 (2005), s. 31–32.
- Zimniak S., *Zarys dziejów Stowarzyszenia Miłośników Historii Salezjańskiej (ACSSA) i jego dokonań*, w: J. Pietrzykowski, J. Wąsowicz (red.), *Da Mihi Animas Caetera Tolle. Księga pamiątkowa dedykowana Ks. Profesorowi Stanisławowi Wilkowi SDB w 70. rocznicę urodzin*, Piła 2014, s. 505–531.
- Żurek J., *Powtórna kasata placówek wychowawczych Kościoła katolickiego w Polsce (1958–1963)*, „Nasza Przeszłość” 102 (2004), s. 193–242.
- Żurek W.W., *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996.
- Żurek W.W., *Stato della ricerca storiografica sui salesiani dei territori ad est del confine Polacco*, w: G. Loparco, S. Zimniak (red.), *La storiografia salesiana tra studi e documentazione nella stagione postconciliare*, Roma 2014, s. 379–391.

**DZIAŁALNOŚĆ DUSZPASTERSKO-WYCHOWAWCZA SALEZJANÓW
NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓLNOCNYCH W LATACH 1945–2015
STAN BADAŃ**

Streszczenie

Artykuł omawia aktualny stan badań nad posługą duszpastersko-wychowawczą salezjanów na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–2015. Jest pierwszą próbą całościowej analizy bazy archiwalnej, monografii, artykułów naukowych oraz prac dyplomowych poświęconych tej tematyce.

Słowa kluczowe: Ziemie Zachodnie i Północne, salezjanie, historiografia, praca duszpasterska na ziemiach odzyskanych przez Polskę po II wojnie światowej, parafie salezjańskie, szkolnictwo salezjańskie

**PASTORALLY-EDUCATIONAL ACTIVITIES OF SALESIANS IN WESTERN
AND NORTHERN TERRITORIES IN THE YEARS 1945–2015
– THE STATE OF RESEARCH**

Summary

The article presents the current state of research on the pastoral care of the Salesians in Western and Northern part of Poland during 1945–2015. It is the first attempt at a comprehensive analysis of archival database, monographs, research papers and theses devoted to this topic.

Keywords: West part of Poland, North part of Poland, Salesians, historiography, pastoral work in the territories recovered by Poland after the WW2, Salesian parishes, Salesian schools

Translated by Ryszard Sadowski